

EGY EGYKOR CSÍKI FERENCES HASZNÁLATBAN VOLT 1596-OS VELENCEI ANTIPHONARIUM

Elena Maria Şorban, Kurta József Tibor

Végre jó idők járnak az erdélyi ferences könyvtárakra: az elmúlt években sorra készültek el az állományok katalógusai, egyre teljesebb képet kapunk a gyűjteményekről, művekről, possesszorokról. A csíksomlyói rendház régi könyveinek számbavétele kezdődött el a legkorábban, és tavaly a kép kiegészült a magyar vonatkozású régi könyvekkel.¹ A dévai rendház 1850 előtti katalógusa 2002-ben látott napvilágot.² Az Országos Széchényi Könyvtár által 2005-ben indított „*A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei*” c. sorozatban 2009-ben két erdélyi ferences könyvtár katalógusa jelent meg, a kaplonyi és a nagyenyedi.³ A szatmári ferencesek könyvtárának ismertető katalógusa velük egy időben került kiadásra.⁴ Jelenleg zajlik a dési rendház könyvtárájának a rendezése és számbavétele, a katalógus remélhetőleg valamelyik sorozat részeként fog nyomdába kerülni. Az erdélyi ferences könyvkultúra részletei a folyamatosnak tekinthető feltáró munka alapján lassan teljes képpé állnak össze.⁵

Ehhez a képhez tartozik hozzá az alább ismertetett liturgikus szerkönyv is, amely az idők folyamán elkallódott az őrzési helyéről, és nemrég antikvár kereskedelemben bukkant fel Kolozsváron. A tridenti rítust rögzítő *Antiphonarium Romanum* csíksomlyói eredetű kötete mind provenienciája, mind egyedi jellemzői révén jelentős könyv- és liturgiátörténeti adatokat hordoz.

A kötet teljes címe és bibliográfiai leírása a következő:

ANTIPHONARIUM ROMANUM, ad ritum Breuiarij et decreto sacrosancti Concilij Tridentini restituti. Venetiis, apud Iuntas [Lucantonio Giunta], 1596.

2° - 198 ff.; sign. typogr.; plur. fig. xylogr.

EDIT 16 ICCU - CNCE 11139⁶

A kötet tulajdonosi bejegyzései nem adnak támpontot arra, hogy mikor került a csíki ferencesek birtokába az *Antiphonarium*. A címlapon található bejegyzés az 1664-es, a tatárdúlás utáni leltározáskor került a kötetbe: *Conventus Csikiensis Fratrum Minor[um] Anno 1664*.⁷ Az utolsó számozatlan lapra, a kolofon mellé írt datálatlan bejegyzés arra utal, hogy a későbbiekben a kötet átkerült a mikházi kolostorba: *Conventus Mikhaziensis*.⁸

A tulajdonosi bejegyzések mellett több, használatra utaló kéziratot őrzött meg a kötet. Az első előzékre *De Visitatione B[eathae] Virginis* felirattal az *Exurgens Maria* kezdetű antifónát jegyezték le. A hátsó előzék hiányzik, de a tábla tükrén megmaradt tinta-nyomokból

1 MUCKENHAUPT 1999; MUCKENHAUPT 2009.

2 SZABÓ 2002.

3 MAGYAR, ZVARA 2009; RÁCZ 2009.

4 ENYEDI, STIER 2009. A jegyzék nem követi a fent említett katalógusok leírási szabványát, de hiányosságai ellenére is kiindulópontot adhat további kutatásoknak.

5 MONOK, lásd: http://franka-egom.ofm.hu/irattar_gondolatok/konyvismerteesek/a_ferences_konyvkulturarol.htm

6 EDIT 16, lásd: http://edit16.iccu.sbn.it/web_iccu/eimain.htm

7 Az 1664-es leltárba-vételkor keletkezett bejegyzés számos más csíksomlyói kötetben is szerepel. Muckenhaupt Erzsébet közlése alapján ez egy átfogó leltározáskor került a könyvekbe, azután, hogy Damokos Kázmér, aki 1662-1668 között másodszer lett Csíkban gvárdián, az 1661. évi tatárdúlás által lerombolt zárdát a templommal együtt újraépítette, a felszereléséről is gondoskodott.

8 Ezt a bejegyzést sem lehet pontosan datálni, feltételezhetően 17. századi, de nem kizárt, hogy a 18. század elején került a kötetbe.

kikövetkeztethető, hogy erre az előzőkre is kottás énektételt írtak le egykor. Még két antifónát toldottak be a kötetbe a 128. és a 169. oldalakon. A betoldásokat 20×16 cm-es papírlapokra jegyezték le fekete és piros tintával, és az ívek fűzés felőli szélére ragasztották csontenyvvel. További szöveg- és kottakorrekciók találhatóak a kötetben elszórtan.⁹

Az *Antiphonarium* kötése lengyel eredetű, négy dupla bordára fűzött, fatáblás, vaknyomásos, német reneszánsz típusú natúr bőrkötés. A kötés mérete: 442 × 295 × 55 mm. A könyvkötő a könyv magassága miatt a bordák közé, ill. fejnél és lábnál az oromszegők mentén egy-egy hamis bordát iktatott be. Az első és hátsó kötéstábla díszítése azonos, a gerincen a bordák köze díszítetlen. A táblákon a keretek szegélyét hármastagozódású görgetővel húzták meg (két keskeny, 1 mm-es vonal fog közre egy 3 mm-est). Az első keretbe 155×7 mm-es lombdíszes-medalionos görgetőt nyomott a könyvkötő. A medalionokban István, II. Zsigmond Ágost és III. Zsigmond lengyel királyok portréi láthatók, *STEPHA*, *SIGMV*: és *SIG III*. felirattal. A második keret üres, a rövidebb oldalakon duplázva. A harmadik keret 228×22 mm-es, Krisztus életeseeményeit megjelenítő görgetővel készült. Felosztása a következő: [Angyali üdvözet:] *ECCE VIRGO // CONCIPIET* – [Keresztelés a Jordánban:] *HIC EST FILIVS // MEVS DILECTV* – [Keresztrefeszítés:] *ECCE AGNVS // DIE (!) QVI TOLLIT* – [Feltámadás:] *MORS ERO MO // RS TVA O MORS*. A negyedik keretbe ismét a királyfejes görgetőt nyomták. Az első táblán a középmezőben három függőleges sorban a fent leírt görgetők egy-egy 140 mm-es szakasza ismétlődik meg. A hátsó tábla középmezőjében, valószínűleg helyszűke miatt a királyfejes görgető helyett egy 95×8 mm-es indás, makkos-gránátalmás-zöldborsós görgetőt alkalmazott a könyvkötő. Egyik görgetőt sem sikerült beazonosítani a használt bibliográfiák alapján, de a királyfejes görgető alapján egyértelmű, hogy lengyel kötéssel van dolgunk.¹⁰ A kötetet nem tudjuk pontosan helyhez kötni, azonban stílusából adódóan valószínűleg a 16–17. század fordulóján készült, és egy lengyelországi műhely terméke.

A kötetet egykor két rézkapocs zárta, amelyeket később rézlemezéből hajlított egyszerűbbekre cseréltek. A kapcsok horgas csatjai hiányoznak. Az első táblán három, a hátsó táblán egy csúsztatógombos, növényi ornamentikás, stancolt sarokveret maradt meg. A kötet hátsó előzéke, valamint az oromszegő lábtól hiányzik, a betáblázó csíkok pergamen kódexlap töredékei. A könyvtest tartása összességében rossz, a fűzés kilazult, az ívfüzetek elcsúsztak, a kötés elrongyolódott, lekopott, nem lehet róla ceruzalevonatot készíteni.

A kiadvány liturgikus tartalma:

- f. 2–12v: *Psalmus Venite per annum*, 10 lekotázott teljes dallam.
- f. 13–119v: teljes *Antiphonarium de Tempore*.
- f. 120–179r: *Antiphonarium proprii sanctorum*.

Habár e rész tartalmilag szabványos a római kalendárium szerint, néhány megjegyzés tehető:

- A 127–128. oldal közötti betoldás Szent Joakim *Magnificat*-antifónát közöl, nyolcadik tónusban. Ennek magyarázata, hogy az ünnepet, amelyet a 16. század második felében megszüntettek, 1622-ben újra beiktatták, december 9-ére.¹¹
- A 137. oldalon a Sz. Mária Magdolna antifóna kéziratos korrekciója szövegbeli elírást javít.
- A *Transfiguratio*-ünnepe (e kéziratban 139v–141v oldalakon) különös ferences és erdélyi jelentőségű, köztudottan 1456-ban vezették be, a belgrádi ostrom utáni keresztény győzelem következtében, amelyben Hunyadi János és Kapisztrán Sz. János ferences szerzetes-pap döntő szerepet vállaltak.¹²
- f. 159–169v: *Commune sanctorum*.
- Betoldás 168–169. oldalak között, ugyanazzal a kézírással, mint a 127–128. oldal közötti, 8. tónusú *Magnificat*-antifóna, *Manus suam aperuit inopi*.
- f. 171–173: *Antiphonae per annum, post completorium (Alma Redemptoris matrem, Ave Regina caelorum, Regina coeli laetare, Salve Regina, Sancta Maria succure miseris* Mária-antifónák).
- f. 173–179: *Officium Defunctorum*.¹³

9 A liturgikus bejegyzések és segédletek részletes feldolgozását lásd alább.

10 Ezúton is megköszönöm Muckenhaupt Erzsébetnek és Rozsondai Marianne-nak a kötés leírásához adott tanácsokat.

11 SZT. JOAKIM, lásd: www.newadvent.org/cathen/08406b.htm

12 Erre a kézirat nem utal, de illőnek tartjuk a megjegyzést, utalva e témakörben ŠORBAN 1998. 52–57.

13 Tartalma természetesen római, nem a regionális rítus szerinti – vö. ŠORBAN 1986.

- 179v: *Tabula officiorum huius Antiphonarii de Tempore*.
- [180]: *Tabula Antiphonarii de Sanctis*.

A liturgikus-zenei bejegyzések közül a 127–128. oldal közötti hozhat információt használat és datálás szempontjából, mivelhogy a Szent Joakim ünnep 1622-ben került újra használatba. Beiktatása bizonyítja, hogy a kötetet 1622 után is használták.

■ Összegzés

A nyomtatvány a tridenti rítus szabványos tartalmát közli, betoldásai az időközben megjelent kalendárium szerinti kiegészítéseket fűzik hozzá, regionális vonatkozások nélkül. A kötet lengyel provenienciájára a kötése utal, azonban a tulajdonosi bejegyzések nem adnak támpontot ahhoz, hogy megállapítsuk, hogy mikor és milyen körülmények között került az *Antiphonarium* a csíki ferencesek birtokába. Az is kideríthetetlen, hogy a mikházi stációja után mikor és honnan kallódott el a kötet.¹⁴

Az *Antiphonarium* könyvészeti és liturgiátörténeti értékét tekintve mindenképpen fontosnak tartjuk, hogy – mivel antikvár kereskedelemben található egyelőre – akár az előző tulajdonosok, akár egy közintézmény birtokába kerüljön.

Irodalom

- ENYEDI, STIER 2009 Enyedi István, Stier Gyula, *Nemzeti, egyházi kincsünk: a szatmárnémeti ferencesek könyvtára*, Szatmárnémeti.
- MAGYAR, ZVARA 2009 Magyar Árpád, Zvara Edina, *A Kaplonyi Ferences Rendház Könyvtárának régi állománya*, Budapest.
- MUCKENHAUPT 1999 Muckenhaupt Erzsébet, *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei*, Budapest – Kolozsvár.
- MUCKENHAUPT 2009 Muckenhaupt Erzsébet, *A Csíki Székely Múzeum „Régi Magyar Könyvtár”-a I. (1498–1710)*. Csíkszereda.
- RÁCZ 2009 Rác Emese (összeáll.), *Az egykori nagyenyedi minorita rendház könyvtárának régi állománya*, Budapest – Kolozsvár.
- ŞORBAN 1986 Şorban, Elena (Ed.), *Vigiliale MCVII.*, Bucureşti.
- ŞORBAN 1998 Şorban, Elena, *Liturgikus énekek Kapisztrán Szent János tiszteletére. Battyha-neum Ms. I. 3*, IN *Zenetudományi írások*, Bukarest, 52–57.
- SZABÓ 2002 Szabó Henriette, *A dévai ferences rendház 1850 előtti könyvei*, Budapest, 2002.

Elektronikus források

- EDIT 16 http://edit16.iccu.sbn.it/web_iccu/eimain.htm
- MONOK Monok István, *A ferences könyvkultúráról és könyvtárakról*.
Forrás: http://franka-egom.ofm.hu/irattar_gondolatok/konyvismerteeseek/a_ferences_konyvkulturarol.htm
- SZT. JOAKIM www.newadvent.org/cathen/08406b.htm

Elena Maria Şorban
Gheorghe Dima Zeneakadémia
Kolozsvár, Románia
E-mail: emsorban@yahoo.fr

Kurta József Tibor
Protestáns Teológiai Intézet
Kolozsvár, Románia
E-mail: toboz@proteo.hu

¹⁴ A mikházi ferences kolostor állományát 1948-ban államosították, a könyvanyag egy része a marosvásárhelyi Teleki Tékába került.